



РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ КОНЦЕПТУАЛ АППАРАТИ ВА КОНЦЕПЦИЯСИНИНГ ЭВОЛЮЦИЯСИ

Салибаев Хабибулло Негматуллаханович

Тошкент ахборот технологиялари университети

Аннотация. Ушбу илмий мақолада рақамли иқтисодиётнинг ривожланиш эволюцияси, концептуал аппарати ва замонавий даврдаги концептуал тузалиши ўрганилган. Олиб борилган тадқиқот натижасига кўра, замонавий даврда рақамли иқтисодиётни ривожлантириш учун бизнес-жараёнларни электрон платформаларда жамлаш, бу виртуал бизнес муҳитини ташкил этувчи техник, технологик, ҳуқуқий, ташкилий, ахборот хизматлари мажмуи билан сотиш ва сотиб олиш жараёнини амалга ошириш зарурияти изоҳланган.

Калит сўзлар: рақамли иқтисодиёт, АКТ, рақамлаштириш, инновация, электрон платформа, электрон савдо.

ЭВОЛЮЦИЯ ПОНЯТИЙНОГО АППАРАТА И КОНЦЕПЦИИ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Салибаев Хабибулло Негматуллаханович

Ташкентского университета информационных технологий

Аннотация. В данной научной статье исследуется эволюция развития, понятийный аппарат и концептуальное возрождение цифровой экономики в современную эпоху. По результатам проведенного исследования обоснована необходимость консолидации бизнес-процессов на электронных площадках для развития цифровой экономики в современную эпоху, реализации процесса купли-продажи с комплексом технических, технологических, юридических, организационные и информационные услуги, составляющие эту виртуальную бизнес-среду.

Ключевые слова: цифровая экономика, ИКТ, цифровизация, инновации, электронная площадка, электронная торговля.

EVOLUTION OF THE CONCEPTUAL APPARATUS AND CONCEPT OF THE DIGITAL ECONOMY

Salibaev Khabibullo Negmatullahanovich

Tashkent University of Information Technologies

Abstract. This scientific article examines the development evolution, conceptual apparatus and conceptual recovery of the digital economy in the modern era. According to the results of the conducted research, it was explained the need to consolidate business processes on electronic platforms for the development of the digital economy in the modern era, to implement the sale and purchase process with a set of technical, technological, legal, organizational, and informational services that make up this virtual business environment.

Keywords: digital economy, ICT, digitization, innovation, electronic platform, electronic trade.

Кириш.

Турли даражадаги ижтимоий-иқтисодий тизимлар ривожланишидаги сезиларли ўзгаришларнинг сабаби сўнгги йигирма йилликда хўжалик юритувчи субъектлар ўртасидаги муносабатларнинг янги мазмунини шакллантирган АКТ нинг сифат ва миқдорий ўзгаришларидир. Жамият ҳаётининг барча жабҳаларига рақамли трансформация жараёни кириб боради ва таъсир кўрсатади, бироқ “рақамли технологияларни жорий этиш тезлиги аҳолининг инсон ва умуман жамият ҳаёт сифатини ошириш тизимининг асосий таркибий қисми сифатида иқтисодий соҳада ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

Жамиятни рақамли ривожлантириш учун инновацион воситаларни анъанавий қўллаб-қувватловчи технологияларга айлантириш айнан ишлаб чиқариш, тарқатиш, хар хил турдаги маҳсулотлар ва хизматларни айирбошлаш соҳаларида амалга оширилади (Бекбергенева, 2019).

“Ҳозирги вақтда иқтисод фанида иқтисодий ривожланишнинг ҳозирги босқичи моҳиятининг ягона таърифи мавжуд эмас, шу билан бирга, компьютер техникасининг мураккаблашуви, ахборотни қайта ишлаш жараёнларининг тезлашиши, кўп функцияли дастурий таъминотнинг пайдо бўлиши ва шу билан бирга, ўз-ўзидан кўриниб турибдики, бугунги кунда иқтисодий ривожланишнинг ҳозирги босқичининг моҳияти глобал ахборот тармоғининг шаклланиши билан саноат иқтисодиётидан кўплаб олимлар "билимлар иқтисодиёти" деб атайдиган янги босқичга ўтиш содир бўлгани аниқ фактдир (Бекбергенева, 2020).

Рақамли иқтисодиёт концепцияси доирасида замонавий иқтисодиётни ўзгартиришнинг алоҳида жиҳатлари мазмуни ва ўзаро боғлиқлигини аниқлаб олайлик. Илмий адабиётда биринчи марта 20-асрнинг 80-йилларида "ахборот иқтисодиёти" тушунчаси пайдо бўлди, бу эса саноат иқтисодиётидаги каби моддий неъматлар эмас, балки асосий ҳаракатлантирувчи куч ахборотни ишлаб чиқариш ва истеъмол қилиш эканлигини кўрсатади.

Адабиётлар шарҳи.

Рақамли иқтисодиёт ҳақида биринчи эслатма тахминан йигирма беш йил олдин Д.Тапскоттнинг 1994 йилда «The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence» ("Рақамли иқтисодиёт: тармоқли разведка даврида ваъда ва хавф") ва Н.Негропонтенинг «Being Digital» ("Рақамли бўлиш") китоблари нашр этилгандан кейин топилган. Ўша пайтда ахборот-коммуникация технологияларининг бугунги хилма-хиллиги ҳали мавжуд эмас эди ва шунинг учун Тапскотт учун рақамли иқтисодиёт асосан тармоқлар ва тармоқ технологиялари билан чекланган (Тапскотт, 1999), Негропонтен (1995) учун эса – аналог ахборотни рақамлаштириш ва Интернет-медиани ривожлантириш оммавий ахборот воситалари бўлиб, бу замонавий воқеликда давом этаётган жараёнларнинг катта қисмини эътиборсиз қолдиради.

“Рақамли иқтисодиёт” атамаси ҳам назарияда, ҳам амалиётда кенг қўлланилади, аммо уни талқин қилиш бўйича ягона ёндашув мавжуд эмас. Стен Капланнинг (1997) хатарларни таҳлил қилиш методологиясига кўра, жаҳонда муаммоларнинг 50% турли хил тушунчаларни ифодалаш учун бир хил сўзлардан фойдаланиш, аксинча бир хил ҳолат билан боғлиқ тушунчалар турли хил сўзлар билан шарҳлаш натижасида пайдо бўлади.

“Рақамли иқтисодиётларни кўринмас иккинчи иқтисодиёт деб ҳам аташади, чунки у рақамли технологиялар туфайли умумий иқтисодий муҳитга параллел равишда янги “номоддий” тизимни ташкил этадиган бизнес жараёнларини рақамлаштириш натижасида юзага келади”¹²⁵.

“Оксфорд экономикс” ҳисоботида айтилишича, 2013 йилда рақамли иқтисодиётнинг умумий ҳажми 20,4 миллиард долларга баҳоланган, бу глобал сотувларнинг тахминан 13,8 фоизини ташкил этади (David Eaves, 2019).

Замонавий дарсликларда, масалан, рақамли иқтисодиёт "ишлаб чиқариш ва истеъмол соҳасидаги, иқтисодиёт ва жамиятдаги жисмоний ва рақамли объектларни интеграциялашувига асосланган иқтисодиёт ривожланишининг янги босқичи" (Маркова, 2018) деб ёки "рақамли технологияларга асосланган иқтисодий фаолият" (Столбова, Бренделева, 2018) сифатида таърифланади. Келтирилган мисоллар аввал айтиб ўтилган ва соҳада кенг тарқалган камчиликка эга, бу мавзу моҳиятини бироз тавтологик узатишдир.

Бучт ва Хикс (2018) ўз мақолаларида таниқли олимлар, халқаро ташкилотлар, давлат органлари ва трансмиллий тижорат корхоналарининг йигирма бир талқинини таҳлил қилиб, охир-оқибат рақамли иқтисодиёт – бу "ахборот-коммуникация технологиялари ва бу технологияларни яратиш тегишли технологиялардан кенг фойдаланишнинг барча мисолларининг йиғиндиси" деган хулосага келишди. Худди шу ишда муаллифлар 1-жадвалда келтирилган рақамли иқтисодиёт концепциясини аниқлашга ёндашувларни шакллантирдилар.

¹²⁵ Addressing the Tax Challenges of the Digital Economy, Action 1 – 2015: Final Report. Paris: OECD Publishing, 2015. read.oecd-ilibrary.org/taxation/addressing-the-taxchallenges-of-the-digital-economy-action-1-2015-final-report_9789264241046-en #page1

Шуни таъкидлаш керакки, юқоридаги тасниф ўзининг таксономик камчиликларига эга. Хусусан, рақамли иқтисодиёт концепциясини аниқлашга ёндашувлар бир-бирини инкор этмайди.

1-жадвал

Рақамли иқтисодиёт концепциясини аниқлашга ёндашувлар [10]

Т/р	Ёндашув	Ўзига хос хусусиятлар
1	Ресурсга йўналтирилган	Янги технологиялар, ахборот ва инсон ресурсларидаги ўзгаришлар
2	Процессуал / оқимли	Хўжалик фаолиятини амалга ошириш учун технологияни қўллаш
3	Тузилмали	Иқтисодиётнинг ўзгариши
4	Бизнесга йўналтирилган	Янги бизнес моделларининг пайдо бўлиши

Шунингдек, шуни таъкидлаш керакки, тадбиркорлик соҳасидаги рақамли фаолият асосан рақамли маркетинг билан боғлиқ, яъни тармоқлар (Интернет) ва тармоқ алгоритмлари билан ишланган.

Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти (ИХТТ) томонидан нашр этилган ва инновацияларни ўрганишга бағишланган Осло қўлланмаси Фрассати оиласининг халқаро ҳужжатида рақамлаштириш ҳам инновацион жараён, ҳам инновацияларни рағбатлантирувчи асосий омил сифатида кўриб чиқилади (OECD/Eurostat, 2018). Худди шу ҳужжатда рақамли ахборот маҳсулотларини ишлаб чиқаришда ҳам, иқтисодий фаолиятнинг бошқа турларининг одатий операцияларини ўзгартиришда ҳам ўзини намоён қиладиган замонавий жамиятда ахборотнинг роли сезиларли даражада ошгани таъкидланган.

Кўриб чиқилаётган таърифлар орасида умумий хусусиятлар мавжуд бўлиб, улар асосида жаҳон ҳамжамиятида рақамлаштириш ва рақамли иқтисодиёт замонавий рақамли ахборот-коммуникация технологияларини тарқатиш ва улардан фойдаланишни ўз ичига олган нарсани англатади. Рақамли иқтисодиёт ва рақамлаштириш бўйича ўз таърифларимизни шакллантириш ҳозирги босқичда эрта кўринадиган ва бу кейинги бобда келтирилади. Рақамлаштиришни инновациялар назарияси тоифаси сифатида ўрганишга ёндашув жуда ўринли кўринадиган ва рақамлаштириш жараёнининг хусусиятларини ўрганиш, шунинг учун инновациялар назариясининг асосий қоидаларини таъкидлаш йўналишида давом эттирилиши керак. ўрганиш предмети, сўнгра иқтисодиётдаги технологик ва ахборот ўзгаришларининг моҳиятини таҳлил қилиш.

Рақамли иқтисодиёт концепцияси XX асрнинг сўнгги ўн йиллигида пайдо бўлган. “Рақамли иқтисодиёт” тушунчаси 1995 йилда Н. Негропonte томонидан янги ахборот маданияти метафораси сифатида муомалага киритилди, унинг органик қисми рақамли таркиб (музиқа, фильмлар, расмлар, ўйинлар ва бошқалар) дан иборат бўлиб, дастлаб “компьютерлаштириш” деб таърифланган (Борис Паньшин, 2019).

Рақамли иқтисодиётнинг соҳа ва тармоқлар ривожланишига таъсири ўрганилган мақолалар ва уларнинг муаллифлари киритилган. Мамлакатимиз олимларидан, академик Гулямовнинг (2020) АҚШнинг “Назарий ва амалий фанлар” (“Theoretical & Applied Science”) халқаро тадқиқот журналида “Ўзбекистонда таълим тизимини рақамлаштириш” мавзусида чоп этган мақоласи ҳам рақамлаштиришнинг муайян соҳани (таълим) тараққий эттиришига оид масалаларни қамраб олган.

Ўзбекистонлик олим Раҳмановнинг (2019) тадқиқот ишида эса давлат бошқарувини рақамлаштиришдаги муаммолар аниқланган ва уларни ҳал этишга доир амалга оширилиши зарур бўлган чора-тадбирлар ишлаб чиқилган.

Тадқиқот методологияси.

Тадқиқот ишида рақамли иқтисодиёт шароитида концептуал концепция эволюциясининг асосий тамойиллари ва омиллари ўрганилиб, мазкур йўналиш бўйича иқтисодчи олимлар ва мутахассисларнинг фикрларига таянган ҳолда таҳлил ва синтез, кузатиш, гуруҳлаш, қиёсий таҳлил, тизимли ёндашув, расмий-мантиқий, операцияларни тадқиқ этиш, статистика ва иқтисодий таҳлил каби усуллардан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси.

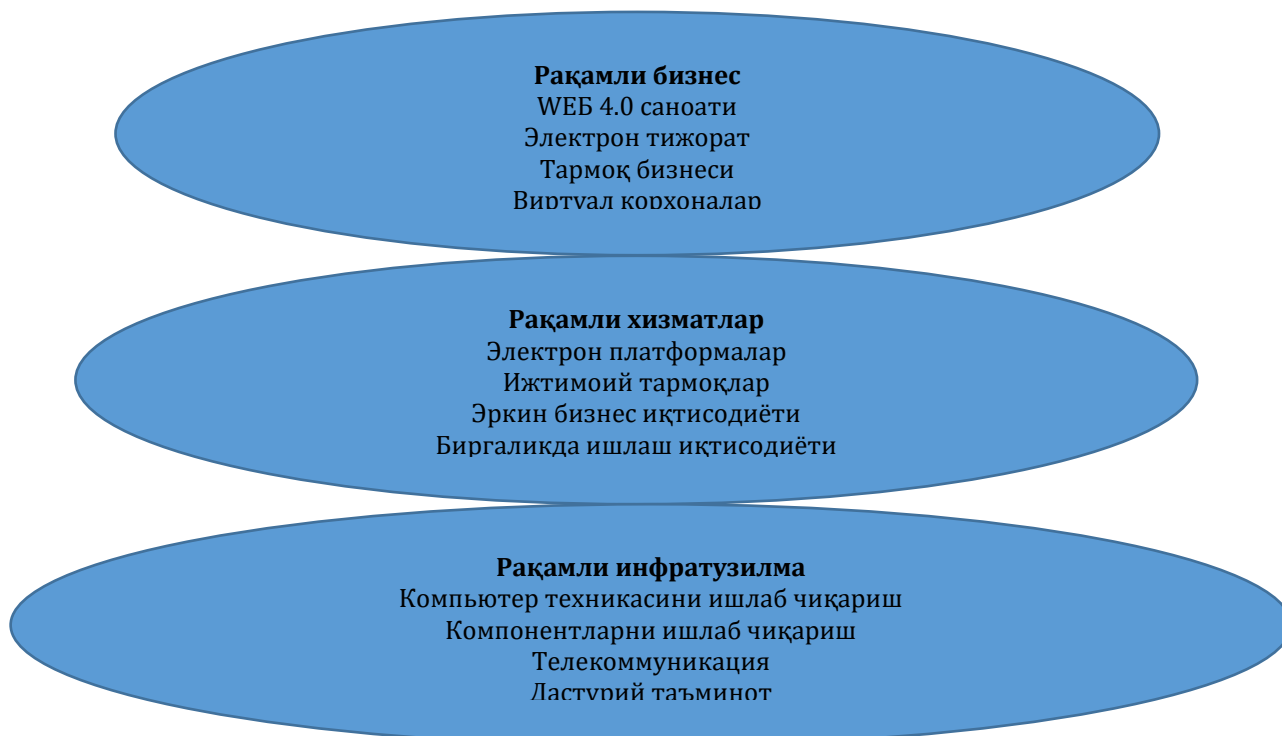
“Рақамли иқтисодиёт” тушунчаси мазмунига турли муаллифларнинг ёндашувларини ўрганиб чиқиб, уларни қуйидагича гуруҳлаймиз.

1) эволюцион-трансформацион ёндашув рақамли иқтисодиёт ҳар қандай иқтисодий тизим ривожланишининг табиий босқичи эканлигини таъкидлайди. Шу билан бирга, тизимли рақамли трансформацияда иккита асосий компонентни ажратиш мумкин: техник ва технологик ва тизимли ва ташкилий, шу жумладан рақамли асбоблар технологияларни жорий этиш усуллари, шакллари ва механизмлари тўплами ўз ичига олган моддий ва номоддий омилларнинг комбинациясидан иборат.

2) таркибий ва технологик ёндашув, бунда “рақамли иқтисодиёт” таърифнинг мазмуни мажбурий равишда асосий элементларни кўрсатади: ишлаб чиқарилиши ахборот технологияларига боғлиқ бўлган соф рақамли хизматлар ва маҳсулотлар, товарлар ва хизматлар, шунингдек, ахборот технологиялари саноатининг ўзи. Рақамли иқтисодиёт воситаларига мисол бўлиши мумкин: катта ҳажмдаги маълумотларни қайта ишлаш технологиялари (Big Data); ўрганиш ва қарор қабул қилишга қодир сунъий интеллект ва нейрон тармоқлари; ишлаб чиқариш жараёнларини автоматлаштириш технологиялари; блокчейн технологиялари; квант технологиялари; виртуал ва кенгайтирилган ҳақиқат технологиялари; робототехника компонентлари ва бошқалар;

3) институционал ёндашув рақамли иқтисодиётни замонавий ахборот технологияларини ижтимоий-иқтисодий жараёнлар ва ҳодисаларга жорий этиш тизими сифатида тушунади.

Рақамли бизнес тизими 1-расмда рақамлаштириш жараёнининг ҳозирги босқичида рақамли иқтисодиётнинг асосий таркибий қисмлари аниқ кўрсатилган.



1-расм. Рақамли иқтисодиётнинг асосий компонентлари ривожланишнинг ҳозирги босқичида

Рақамли иқтисодиётни шакллантиришнинг қуйидаги таъсирчан тенденциялари аниқланди:

- рақамли технологиялар аҳоли ва хўжалик юритувчи субъектларнинг иқтисодий, сиёсий, маданий ҳаётининг кундалик қисмига айланган;
- электрон шаклга ўтказилган кўплаб ҳужжатлар ва билимлар;
- фуқаролар ва давлат, хўжалик юритувчи субъектлар ва давлатнинг ўзаро ҳамкорлиги рақамли платформаларда амалга оширилади;
- АКТ “ҳудудлар ва мамлакат иқтисодий ривожланишининг асоси” (Головенчик, 2019)га айланмоқда.

Хулоса ва таклифлар.

Юқоридагиларни ҳисобга олган ҳолда, рақамли иқтисодиёт концепциясининг замонавий таркибий қисмларига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- ҳудудларда рақамли иқтисодиётни ривожлантиришнинг техник асосларини ташкил этувчи компьютер техникаси, телекоммуникация тизимлари ва алоқа воситалари, фундаментал ва амалий дастурий таъминот ва маҳсулотлар ишлаб чиқариш билан шуғулланувчи корхона ва ташкилотлар;

- рақамли шаклда бизнес жараёнлари ва хизматларни амалга ошириш имкониятларини тақдим этувчи электрон платформалар;

- Интернет ахборот-телекоммуникация тармоғидаги электрон савдо майдончаларида маҳсулот ва хизматларни сотиб олиш ва сотишнинг барча жараёнларини ўтказишни ўз ичига олган.

Замонавий даврда рақамли иқтисодиётни ривожлантириш учун қуйидагиларни амалга ошириш таклиф этилади:

- бизнес-жараёнларни электрон платформаларда жамлаш, бу виртуал бизнес муҳитини ташкил этувчи техник, технологик, ҳуқуқий, ташкилий, ахборот хизматлари мажмуи билан сотиш ва сотиб олиш жараёнини амалга ошириш;

- истеъмолчиларнинг хатти-ҳаракатларини ўрганиш, реклама кампанияларини ишлаб чиқиш ва сотувчилар ва харидорлар ўртасидаги муносабатларни бошқариш;

- маҳсулот ва хизматларни индивидуал истеъмолчилар эҳтиёжларига мослаштириш ва мослаштириш бўйича моделлаштириш хизматлари;

- тўғридан-тўғри ишлаб чиқарувчилар ва ишлаб чиқарувчилар маҳсулот ва хизматлар истеъмолчилари ўртасидаги тўғридан-тўғри ва интерактив алоқалар учун автоматлаштирилган дастурлардан фойдаланиш орқали воситачилар сонини ва транзакция харажатларини камайтириш;

- эксплуатацион харажатларни ва атроф-муҳитга мумкин бўлган зарарни камайтиришга имкон берувчи онгли ёки умумий истеъмол маданиятини ривожлантириш (биргаликда иқтисодиёт);

- Истеъмолчиларга маркетинг таъсирини йўналтириш, мазмунли истеъмолчи маълумотларини монетизация қилиш ва мижозларнинг умрбод қийматини ошириш учун истеъмолчилар билан муносабатларни бошқаришнинг ихтисослашган дастурлари билан истеъмолчилар билан ўзаро муносабатлар жараёнининг барча босқичларида истеъмолчи хатти-ҳаракатлари ҳақида тўлиқ ва долзарб маълумотларни доимий равишда олиш;

- Иқтисодиётда ўзаро алоқанинг замонавий турларини ривожлантириш: машҳур Б2С, Б2Б, Б2Г ўзаро таъсирлари билан бир қаторда ўзаро алоқаларнинг янги шакллари ҳам шаклланмоқда: С2Б (фрилансерлар ёки ўзини-ўзи иш билан таъминловчилар каби якуний истеъмолчи корхоналар учун товарлар ёки хизматларни аутсорсинг шартномасига асосан таклиф қиладилар) ва С2С (махсус яратилган краудфандинг платформаларида стартапларни тижоратлаштириш учун ресурсларни олиш учун якуний истеъмолчилар ўртасидаги ўзаро муносабатлар).

Шундай қилиб, рақамли иқтисодиёт – ахборот ва рақамли технологиялардан мақбул фойдаланишга асосланган замонавий бошқарувнинг ўзига хос усули бўлиб, ҳудудларга рақобатбардош мавқега эга бўлиш, илмий, интеллектуал ва моддий салоҳиятни ривожлантириш имконини беради, бу эса минтақавий иқтисодиётнинг рақамли трансформацияси парадигмасига аниқлик киритишни талаб қилади.

Адабиётлар /Литература/Reference:

David Eaves. (2019) *When Measuring the Digital Economy, Measure the (Creative) Destruction Too* (англ.). eaves.ca. 25.07..

Gulyamov S.S., (2020) *Digitalization of the education system in Uzbekistan. International scientific journal "Theoretical & applied science". USA, 10 volume 90. - 453-455 pp.*

Kaplan S. (1997) *The Words of Risk Analysis // Risk Analysis.. N17(4). P. 407–417.*

Negroponte N. (1995) *Being Digital. NY.: Knopf,*

OECD/Eurostat (2018), *Oslo Manual 2018: Guidelines for Collecting, Reporting and Using Data on Innovation, 4th Edition, The Measurement of Scientific, Technological and Innovation Activities, OECD Publishing, Paris/Eurostat, Luxembourg.*

Бекбергенева Д.Е. (2019) Понятийный аппарат концепции цифровизации региональной экономики // Финансовая экономика. № 12. С. 319-322.

Бекбергенева Д.Е. (2020) Подходы к содержанию и точки роста экономики знаний в цифровизации региональной экономики // Экономика и бизнес: теория и практика. № 3-1 (61). С. 27-29.

Борис Паньшин. (2019) Рақамли трансформация. рақамли иқтисодиёт: ривожланиш тушунча ва йўналишлари. //Фан ва инновациялар. №3 (193). Б. 53.

Бухт Р., Хикс Р. (2018) Определение, концепция и измерение цифровой экономики // Вестник международных организаций. Т. 13. № 2. С. 143-172

Головенчик Г.Г. (2019) Цифровизация белорусской экономики в современных условиях глобализации. Минск: Изд.центр БГУ, 257 с.

Маркова В.Д. (2018) Цифровая экономика: учебник / - М.: ИНФРА-М. - (Высшее образование: Бакалавриат).

Рахманов Қ.С. (2019) Давлат бошқарувида рақамлаштиришдаги муаммо ва ечимлар. “Давлат бошқарувида рақамлаштириш: муаммо ва ечимлар” мавзусидаги республика илмий-амалий конференцияси материаллар тўплами 12 апрель.

Столбова М.И., Бренделевой Е.А. (2018) Основы цифровой экономики: учебное пособие / коллектив авторов; под ред. -М.: Издательский дом «НАУЧНАЯ БИБЛИОТЕКА»

Тапскотт Д. (1999) Электронно-цифровое общество: Плюсы и минусы эпохи сетевого интеллекта / Пер. с англ. Игоря Дубинского; под ред. Сергея Писарева // Киев: 1NT Пресс; Москва: Релф бук,